

Mariola Tymochowicz

Kultura materialna Lubelszczyzny w badaniach współczesnych kontynuatorów Oskara Kolberga

Badania nad kulturą tradycyjną społeczności wiejskich na terenie województwa lubelskiego prowadzone były od końca XIX wieku z różną częstotliwością. Jedne zagadnienia są dopracowane, inne czekają na uzupełnienie. Moim zamiarem jest przedstawienie krótkiej historii badań związanych z kulturą materialną oraz osiągnięć etnografów pracujących na Lubelszczyźnie i związanych z nią, a także ukazanie stanu prac nad poszczególnymi działami kultury materialnej regionu lubelskiego¹.

Kultura materialna obejmuje wszystkie wytwory rąk ludzkich oraz sposoby wytwarzania. Są to zarówno przedmioty niezbędne człowiekowi do życia, jak i związane ze sztuką. Kazimierz Moszyński w I tomie *Kultury ludowej Słowian*, poświęconym kulturze materialnej, zauważa, że nie można postrzegać tych wytworów jedynie jako rzeczy:

[...] można [je] poniekąd uważać za zmaterializowany obraz pewnych idei. Każdy taki wytwór jest jak gdyby skrzeplą myślą ludzką, której przy formowaniu się przyświecał wyraźny cel, w niej właśnie zamknięty. Każdy posiada ściśle określone, jasne, dla wszystkich widoczne kształty. Nie rozplywa się on w mgłach fantazji jak powieściowy wątek. Nie wyslizguje się na wszystkie strony przy ujmowaniu przez badawczą myśl. Granice jego są jasne i ostre. Śledząc i porównując ze sobą różnorakie fazy poszczególnych wytworów kultury materialnej, zwykle dość łatwo odnajdujemy cel i powód odmiany. Stąd praca nad wytworami tej kategorii wdzięczniejsza, zaś wyniki badań pewniejsze. Rozwój kultury ludzkiej odsłania się tu przed nami od strony najjaśniejszej, najdostępniejszej. Tu znajdujemy klucze, które pomagają otwierać inne, mniej dostępne nam działy. Dlatego badania nad całokształtem kultury powinno się bezwarunkowo rozpoczynać od zglębienia kultury materialnej².

W województwie lubelskim gromadzeniem i opisywaniem wytworów materialnych początkowo zajmowali się, podobnie jak Oskar Kolberg, pasjonaci, regionaliści, ludoznawcy. Widzieli potrzebę zbierania informacji oraz gromadzenia eksponatów związanych z kulturą tradycyjną, która już na przełomie XIX i XX wieku podlegała

1 Region nie jest tu rozumiany w kategoriach etnograficznych, a szerzej, jako obszar kulturowy obejmujący swym zasięgiem obecne województwo lubelskie.

2 K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian*, t. 1, Warszawa 1967, s. 23.

znaczącym przemianom. Jeszcze pod koniec XIX stulecia ukazały się dwie monografie dotyczące Lubelszczyzny: Zygmunta Wasilewskiego o miejscowości Jagodne³ i ks. Adolfa Pleszczyńskiego o bojarach międzyrzeckich⁴.

Miłośnicy kultury ludowej możliwość pokazania swoich kolekcji i podzielenia się pozyskanymi materiałami mieli po raz pierwszy podczas organizowanej w 1901 roku w Lublinie II Wystawy Rolniczo-Przemysłowej, na której w jednym z pawilonów pokazane zostały zbiory etnograficzne. Wystawa powstała z inicjatywy Hieronima Łopacińskiego oraz osób z nim współpracujących: Karoliny Smoleńcówny, Kazimierzy Skrzyńskiej, Stanisława Dąbrowskiego, Zofii Staniszewskiej, Heleny Mroziewicz, Zofii Kowerskiej, Władysława Koźmiana, Jana Brandta, Ludwika S. Licińskiego⁵, Michała Maciąga, Erazma Majewskiego, Błażeja Szewca. Po wystawie przygotowano *Księgę pamiątkową Wystawy Lubelskiej*, w której Łopaciński zamieścił obszernie sprawozdanie o dziele etnograficznym. Nadesłane na wystawę opracowania oraz artykuły, przygotowane przez osoby zaangażowane przy jej tworzeniu, opublikowane zostały w „Wisłę” pod redakcją E. Majewskiego, w specjalnym trzecim zeszycie poświęconym w całości guberni lubelskiej. Odnajdujemy tam istotne informacje z zakresu kultury ludowej końca XIX wieku. Ekspozyty zgromadzone na Wystawę Rolniczo-Przemysłową oraz kolejną, dotyczącą sztuki ludowej i starożytności, zostały przekazane do dwóch muzeów: lubelskiego i nałęczowskiego. Najcenniejsza była kolekcja Jana Brandta, który zgromadził ekspozyty z trzech powiatów: biłgorajskiego, janowskiego i zamojskiego. Były to przede wszystkim zbiory strojów biłgorajsko-tarnogrodzkich (żon sitarzy), a także rekwizytów obrzędowych i narzędzi rybackich, które do dzisiaj znajdują się w Muzeum Lubelskim. W tym samym okresie Wacław Lasocki i Bronisław Malewski tworzyli Muzeum Ziemi Lubelskiej w Nałęczowie z wydzielonym działem etnograficznym.

W okresie międzywojennym badania z zakresu kultury materialnej prowadzone były przez Janusza Świeżego, artystę malarza, który zainteresował się pisankami, rzeźbą ludową i ubiorem, a także teatrem ludowym. Sztuką ludową regionu zajmował się również w latach 1926–1929 Stanisław Dąbrowski – reżyser i rysownik, który opisał stroje, a także pisanki (ilustracje przygotował J. Świeży). Interesował się on również widowiskami obrzędowymi. W okresie powojennym badania prowadzili także inni regionaliści: Michał Pękalski opisał kapliczki i krzyże w Urzędowie⁶, Jan Stelmaszczyk zajmował się strojami, ceramiką, kapliczkami i krzyżami oraz budownictwem południowej części regionu; wykonane szkice i zgromadzone fotografie przekazał do Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, które po wojnie do 1952 roku miało siedzibę w Lublinie. Wanda Śliwina prowadziła badania na terenie powiatu lubartowskiego⁷. Henryk Dobrowolski pisał o garncarzach z Firleja⁸, do Muzeum Lubelskiego przeka-

3 Z. Wasilewski, *Jagodne (wieś powiatu łukowskiego, gminie Dąbie). Zarys etnograficzny*, Biblioteka „Wisły”, IV, Warszawa 1889.

4 A. Pleszczyński, *Bojarzy międzyrzeccy. Studium etnograficzne*, Biblioteka „Wisły”, Warszawa 1993.

5 Zob.: H. Zwolakiewicz, *Stan badań etnograficznych nad Lubelszczyzną*, Lublin 1948, s. 12.

6 M. Pękalski, *Krzyże i kapliczki przydrożne Urzędowa*, „Z Bliska i z Daleka”, nr 9, Lwów 1938.

7 W. J. Śliwina, *Lud lubartowski*, „Lud” 1930, t. 29.

8 H. Dobrowolski, *Garncarze w Firleju w powiecie lubartowskim*, „Sprawozdanie z Czynności i Posiedzeń PAU”, t. XLIX, nr 2, Kraków 1948.

zał kilka świątków i naczynia ceramiczne z powiatów lubelskiego i lubartowskiego. W 1932 roku Adam Fischer przygotował do druku pierwsze systematyczne opracowanie dotyczące etnografii Lubelszczyzny⁹. W tym okresie nie prowadzono szeroko zakrojonych, odgórnie planowanych badań. Autorzy opracowań podejmowali tematy zgodne ze swoimi zainteresowaniami¹⁰.

Zmiany w badaniach etnograficznych nastąpiły po II wojnie światowej. Starano się kontynuować podjęte wątki tematyczne i podejmowano nowe, zgodnie z opracowanymi metodami badań terenowych, by udokumentować bardzo szybko zmieniającą się kulturę wsi. W 1946 roku powstała pierwsza katedra etnografii na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej, której kierownikiem był prof. Józef Gajek. Katedrę chciano utworzyć już wcześniej, na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w 1919 roku; miał ją organizować Franciszek Gawełek. Pracy nie rozpoczęto z powodu jego przedwczesnej śmierci. W 1944 roku wykłady na KUL-u rozpoczął Józef Gajek. Dwa lata później objął katedrę na UMCS, która istniała do 1951 roku. Badania prof. Gajka zaowocowały opracowaniem *Lubelszczyzna w świetle badań etnograficznych*¹¹, był też redaktorem tomu XVIII części 1 „Prac i Materiałów Etnograficznych”, poświęconego w całości Lubelszczyźnie, wydanego w 1961 roku. Powołał także lubelski oddział Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego. W tym okresie prowadzone były na tym terenie badania do „Polskiego Atlasu Etnograficznego”, którym się zajmował. Pod kierunkiem profesora studia ukończył między innymi Janusz Optołowicz, pracownik Muzeum Lubelskiego od 1952 roku, który pomagał w organizacji innych muzeów regionalnych. Był także sekretarzem redakcji czasopisma „Studia i Materiały Lubelskie”, wydawanego od 1962 roku przez Muzeum Lubelskie. W początkowym okresie wydawana była także seria „Etnografia”. Studia etnologiczne w Lublinie ukończyła w tym okresie Zofia Malewska, która przez krótki czas także pracowała w Muzeum Lubelskim, między innymi opisała gorsety z terenu Biłgoraja i Tarnobrzegu, które później uwzględniła w artykule o gorsetach w Polsce¹². Studentem profesora Józefa Gajka był również Henryk Zwolakiewicz, autor *Stanu badań etnograficznych nad Lubelszczyzną* (do 1947 roku)¹³.

Katedrę etnografii reaktywowano w 1957 roku. Jej kierownikiem został profesor Roman Reinfuss, który badania na terenie Lubelszczyzny rozpoczął w 1951 roku, w ramach realizacji zadań dla Pracowni Badań Sztuki Ludowej w Państwowym Instytucie Sztuki (przekształcony później w Państwowy Instytut Sztuki PAN). Były to badania szeroko zakrojone, nie tylko odnoszące się do sztuki ludowej, ale także wielu wytworów kultury materialnej. Roman Reinfuss zaangażowany był także w tworzenie i projektowanie Muzeum Wsi Lubelskiej oraz Stowarzyszenia Twórców Ludowych (1968 rok). Przez długi czas był członkiem Rady w Radzie Naukowej tych instytucji. Badania

9 A. Fischer, *Zarys etnograficzny województwa lubelskiego*, [w:] *Monografia statystyczno-gospodarcza woj. lubelskiego*, Lublin 1931.

10 D. Powiłańska-Mazur, *Stan badań etnograficznych w regionie lubelskim*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe Lubelszczyzny. Kultura ludowa*, pod red. A. Gaudy, Lublin 2001, s. 10.

11 J. Gajek, *Lubelszczyzna w świetle badań etnograficznych*, „Życie Lubelskie” 1948, nr 132.

12 Z. Malewska, *Gorset w ludowym stroju polskim*, „Prace i Materiały Etnograficzne” 1961, t. XVIII, cz. I, s. 361–386.

13 H. Zwolakiewicz, *Stan badań etnograficznych...*

na terenie województwa lubelskiego pod kierunkiem profesora Reinfussa¹⁴ prowadzili studenci etnografii oraz pracujące na uczelni Małgorzata Matusek i Krystyna Marczak. Część z pozyskanych wówczas materiałów terenowych znajduje się obecnie w Archiwum Zakładu Kultury Polskiej UMCS, pozostałe po likwidacji Pracowni Badań Sztuki Ludowej Instytutu Sztuki PAN przekazano Muzeum Etnograficznemu w Krakowie.

Do 1967 roku lubelską etnografię ukończyło trzynaście osób, sześć osób uzyskało tytuł doktora. Część prac magisterskich poświęcona została zagadnieniom kultury materialnej i przygotowane były na podstawie materiałów zebranych w naszym regionie; na przykład Sabina Dados napisała pracę „Garncarstwo ludowe w Baranowie pow. Puławy”, Alfred Gauda opisał ziemianki magazynowe i mieszkalne na terenie województwa lubelskiego, Barbara Mirosław pisała o sprzęcie używanym do uprawy zbóż od połowy XIX do lat 60. XX wieku, Anna Wysocka napisała pracę na temat: „Orka i jej przemiany na wsi lubelskiej od połowy XIX w. do czasów współczesnych”. Prace doktorskie związane z kulturą materialną obronili: Małgorzata Matusek („Tkactwo ludowe województwa lubelskiego od połowy XIX wieku”), Ewa Fryś-Pietraszkowa („Ośrodek garncarski w Łążku Ordynackim i jego wyroby na tle ceramiki malowanej w Polsce”), Jan Górak („Wojśławice – miasteczko rolnicze Ziemi Chełmskiej”) i Krystyna Marczak („Rozwój urzędzenia i zdobnictwa wewnątrz mieszkalnych na wsi województwa lubelskiego od połowy XIX wieku”). Kilku studentów profesora pozostało na Lubelszczyźnie i prowadziło indywidualne badania, pracując w różnych instytucjach, między innymi: Sabina Dados, Danuta Powiłańska, Alfred Gauda, Celestyn Wrębiak w Muzeum Lubelskim, a dr K. Marczak po likwidacji katedry pracowała w Instytucie Archeologii UMCS.

Ogromny dorobek badawczy pozostawił po sobie dr Jan Górak, który zaczął pracę w Muzeum Lubelskim (w latach 1962–1966). Był również założycielem oraz pierwszym dyrektorem Muzeum Wsi Lubelskiej (1969 rok). Prowadził zakrojone na szeroką skalę badania na terenie całego województwa dotyczące architektury drewnianej wsi i miasteczek oraz rzemiosł tradycyjnych. Był wybitnym znawcą budownictwa. Za osiągnięcia naukowe oraz wkład w dokumentowanie kultury ludowej Lubelszczyzny otrzymał w 2004 roku nagrodę im. Oskara Kolberga – jedno z bardziej cenionych wyróżnień, jakie przyznaje Ministerstwo Kultury i Sztuki. Po jego śmierci w 2005 roku żona, Janina Petera-Górak, przekazała dokumentację dotyczącą architektury Muzeum Wsi Lubelskiej. Janina Petera-Górak także prowadziła badania z zakresu kultury materialnej i duchowej naszego regionu. Opracowane przez nią wywiady są przechowywane w archiwum Muzeum Lubelskiego, gdzie pracowała długi czas, oraz w Muzeum Wsi Lubelskiej; na ich podstawie przygotowała wiele publikacji.

Na terenie województwa działa kilka muzeów gromadzących liczne zabytki etnograficzne i prowadzących badania terenowe, także z zakresu kultury materialnej. W Lublinie są to Muzeum Lubelskie i Muzeum Wsi Lubelskiej. W Muzeum Lubelskim zbiory gromadzone były jeszcze przed II wojną światową. Opiekowali się nimi: Marian Trzebiński, Janusz Świeży, Ludwik Grajewski, Ksawery Piwocki i Maria Żywirska.

14 R. Reinfuss, *Z badań nad ludową kulturą Lubelszczyzny (zagadnienia ogólne)*, „Z Zagadnień Kultury Ludowej” 1978, t. 1.

Po wojnie w Dziale Etnografii pracowali między innymi: Eugenia Dziewulska, Irena Iskrzycka i Janusz Optołowicz (był także założycielem muzeum w Krasnymstawie), Janina Petera, Teresa Karwicka, Alfred Gauda, Celestyn Wrębiak, Danuta Powiłańska, Sabina Dados, Elżbieta Kępa. Obecnie kierownikiem jest Agnieszka Ławicka; w Dziale pracują ponadto Bożena Głowacz (wcześniej pracowała Krajowym Domu Twórczości Ludowej) i Ludwika Biała. Z inicjatywy Danuty Powiłańskiej i Elżbiety Kępy opracowana została *Bibliografia etnografii Lubelszczyzny 1945–1981*, wydano także kilka katalogów wystaw, w których opisane są różne działy kultury ludowej Lubelszczyzny.

W 1968 roku powołano Muzeum Wsi Lubelskiej, którego dyrektorami po Janie Góraku byli: Ryszard Królikowski, Mieczysław Kurzątkowski, Mieczysław Kseniak, a wieloletnim kierownikiem Działu Naukowego – Maria Meksułowa (jako etnografowie pracowali tam także: Halina Solecka, Alfred Gauda, Józefa Stefański, Mariola Tymochowicz). Obecnie prowadzi je Mirosław Korbut. Zgromadzono tam bogatą dokumentację dotyczącą architektury wiejskiej, małomiasteczkowej, wyposażenia wnętrz i zagrody oraz rzemiosł. Od 1978 roku skansen publikował czasopismo etnograficzne „Z Zagadnień Kultury Ludowej”.

Gromadzeniem materiałów z zakresu kultury ludowej zajmowała się także Pracownia Dokumentacji Etnograficzno-Historycznej działająca do 1992 roku przy Pracowni Konserwacji Zabytków. Pracowali tam Józef Stefański, Kazimierz Słowik i Michał Trzewik. W tym samym roku powstał Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego, gdzie badania nad architekturą wsi i małą architekturą sakralną prowadziła Janina Petera-Górak.

W województwie powstało kilka muzeów regionalnych i okręgowych, małe skanseny oraz kilkanaście izb regionalnych, zakładanych przy szkołach czy przez liczne działające Towarzystwa Regionalne. W Muzeum Południowego Podlasia w Białej Podlaskiej pracowali Celestyn Wrębiak, Alicja Mironiuk, obecnie Dział Etnografii prowadzi Agnieszka Minksztyn. Wydano tu dwie publikacje dotyczące kultury ludowej południowego Podlasia, we współpracy z Janiną Peterą¹⁵. We Włodawie w 1983 roku powołano Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego, gdzie wystawy etnograficzne przygotowywali i badania prowadzili Marek Bem oraz Małgorzata Podlewska-Bem (obecnie pracująca w Muzeum w Chełmie). Wydawano czasopismo „Zeszyty Muzealne”, w którym publikowane były między innymi materiały z zakresu etnografii. W chełmskim muzeum Dział Etnografii prowadzi obecnie Bożena Dobosz, pracują tam także Małgorzata Podlewska-Bem i Ilona Sawicka. Do końca lat dziewięćdziesiątych XX wieku w Nałęczowie działało Muzeum Ruchu Spółdzielczego, gdzie także były eksponaty etnograficzne, których gromadzeniem zajmowała się Janina Babinicz-Witucka. W puławskim Muzeum Regionalnym PTTK zabytki pozyskiwała Halina Solecka, do likwidacji placówki organizowała też wystawy etnograficzne. W Łukowie dyrektorem muzeum był etnograf Longin Kowalczyk, który przez wiele lat opiekował się twórcami z pobliskiego ośrodka rzeźbiarskiego. W Muzeum Regionalnym w Janowie Lubelskim, założonym przez Tadeusza Seweryna, od wielu lat pracuje Barbara

15 A. Mironiuk, J. Petera, C. Wrębiak, *Kultura ludowa południowego Podlasia*, Biała Podlaska 1990.

Nazarewicz, która jest redaktorem czasopisma „Janowskie Korzenie”. Niemal każdy numer zawiera artykuły z zakresu etnografii. W krasnostawskim muzeum pracuje obecnie etnolog Mateusz Soroka, a w Muzeum Zamojskich w Zamościu pracował Jerzy Stankiewicz. W pozostałych muzeach – w Biłgoraju, Kraśniku, Łęcznej, Lubartowie, Janowcu, Wojciechowie, Tomaszowie Lubelskim – również były pozyskiwane eksponaty etnograficzne.

W Lublinie dokumentacją i zbieraniem eksponatów związanych z polską twórczością ludową zajmował się nadto utworzony w 1995 roku Krajowy Dom Twórczości Ludowej, powstały przy Stowarzyszeniu Twórców Ludowych. Instytucja ta wydawała najpierw półrocznik „Biuletyn Informacyjny Stowarzyszenia Twórców Ludowych”, a od 1986 roku kwartalnik „Twórczość Ludowa”. Wieloletnim dyrektorem KDTL był Alfred Gauda, który w badaniach etnograficznych zajmował się: architekturą wiejską, rybołówstwem i rzemiosłem ludowym. Był redaktorem trzech ważnych monografii etnograficznych, prezentujących między innymi kulturę materialną Lubelszczyzny: *GINĄCE ZAWODY MIĘDZY WISŁĄ A BUGIEM* (1995 rok), *WSPÓŁCZESNA TWÓRCZOŚĆ LUDOWA MIĘDZY WISŁĄ A BUGIEM* (1999 rok) i *DZIEDZICTWO KULTUROWE LUBELSZCZYZNY. KULTURA LUDOWA* (2001 rok).

Pierwsza z wymienionych książek powstała w ramach programu ochrony ginących zabytków i umiejętności rękodzielniczych w Polsce, wspieranego przez Ministerstwo Kultury i Sztuki, w latach 1994–1995. Do współpracy zaproszeni zostali etnografowie pracujący na terenie całego województwa: Michał Trzewik, Sabina Dados, Celestyn Wrębiak, Marek Bem, Janina Petera-Górak, Jan Górak, Józef Stefański, Kazimierz Słowik, Danuta Powiłańska-Mazur, Elżbieta Kępa oraz Łucja Kondratowicz i Grzegorz Miliszkievicz. Część z nich była współautorami dwóch pozostałych publikacji.

W 2010 roku na UMCS, przy Instytucie Kulturoznawstwa, jako kierunek ponownie powstała etnologia (I stopień). W 2013 roku studia ukończyli pierwsi absolwenci. Powstało kilka prac licencjackich przygotowanych pod kierunkiem Marioli Tymochowicz z kultury materialnej. Sylwia Stachyra opisała wyposażenie wnętrza chałup wiejskich w gminie Bychawa, Aneta Szczepanik przedstawiła wyniki inwentaryzacji małej architektury sakralnej we wsi Kocudza, Magdalena Chmielik zebrała dane do rekonstrukcji stroju ludowego z gminy Wilkołaz, a Katarzyna Sowińska przygotowała monografię rodziny Kołodziejów – plecionkarzy zamieszkałych w powiecie lubartowskim.

Badania kultury materialnej województwa lubelskiego prowadzone są nadal. Pozytywnie są informowane zarówno o obiektach powstałych dawniej, jak i nowych, które nawiązują do tradycyjnych form, na przykład o architekturze drewnianej oraz kapliczkach i krzyżach. Wiele z tych obiektów zachowało się, część podczas renowacji jest przerobionych, co sprawia, że zmieniają pierwotną formę. Oba zagadnienia są dobrze opracowane, gdyż badania prowadzone były stosunkowo wcześniej.

Pierwsze materiały o architekturze drewnianej pozyskiwano na początku XX wieku i odnosiły się głównie do subregionów czy poszczególnych wsi. Zofia Kowerska pisała o chałupach¹⁶ i spichlerzach¹⁷ w powiecie lubelskim. Z inicjatywy Jana Brandta powstały modele chałup z powiatów biłgorajskiego, zamojskiego i janowskiego – pre-

16 Z. W. Kowerska, *Chata w Woli Gałęziowskiej, w pow. lubelskim*, „Wisła” 1892, t. IV, s. 428–429.

17 Taż, *Spichlerz w Kraczewicach*, „Wisła” 1903, t. XVII, s. 625–627.

zentowane na Wystawie w 1901 roku. Wanda Śliwina¹⁸ opisała chałupy w powiecie lubartowskim, a Michał Maciąg¹⁹ – z okolic Turobina. Zofia Staniszevska pisała o wsi Gródek Nadbużański w powiecie hrubieszowskim oraz Studzianki (opisał też budownictwo). Błażej Szewc przedstawił wieś Wielącza (scharakteryzował także architekturę drewnianą). Na terenie powiatu zamojskiego badania prowadził Kazimierz Moszyński²⁰, który pod pseudonimem R. Ruski w czasopiśmie „Ziemia” zaprezentował budownictwo drewniane z tego terenu.

W latach powojennych badania były kontynuowane, początkowo na mniejszym obszarze. Na przykład w powiecie puławskim dokumentację wykonał Tadeusz Delimat²¹, a w lubelskim i łukowskim Janusz Optołowicz²². Michał Pękalski opisał biłgorajskie budownictwo²³ oraz dom w Urzędowie²⁴. Ewa Sadowska²⁵ opublikowała materiał dotyczący architektury drewnianej południowo-wschodniej części województwa. Budownictwo podcieniowe na Lubelszczyźnie opracował Roman Reinfuss²⁶. Alfred Gauda²⁷ inwentaryzował ziemianki mieszkalne i piwnice, chałupy kurne opisała Krystyna Marczak²⁸, a okólnik w Urzędowie Elżbieta Kępa²⁹. Całościowe studium architektury drewnianej w województwie lubelskim z XIX i pierwszej połowy XX wieku przygotowała Zofia Staszczak³⁰. O XVIII-wiecznych chałupach pisał Ryszard Królikowski³¹. Jan Górak po wieloletnich badaniach w publikacji *Regionalne formy architektury drewnianej Lubelszczyzny na tle zagadnień osadniczych* wyodrębnił na Lubelszczyźnie cztery charakterystyczne formy chałup i dwie budynków sakralnych. Wyróżnił chałupy typu podlaskiego (północna Lubelszczyzna) z trzema odmianami – chałupę z podcieniem narożnym frontowym (reprezentacyjnym), z podcieniem narożnym w części gospodarczej oraz z wnęką w części gospodarczej – oraz lubelsko-nadwiślańskiego, urzędowskiego i biłgorajskiego³². Spośród kościołów drewnianych wyróżnił typ kraśnicki,

18 W. Śliwina, dz. cyt.

19 M. Maciąg, *Chałupa*, „Wisła” 1902, t. XVI, s. 421.

20 T. Ruski (K. Moszyński), *Budownictwo ludowe z okolic Zamościa*, „Ziemia” 1912, nr 18, 19, 20.

21 T. Delimat, *Materiały do budownictwa ludowego w powiecie puławskim*, „Prace i Materiały Etnograficzne” 1947, t. 6, s. 164–186.

22 J. Optołowicz, *Budownictwo wiejskie w pow. lubelskim*, „Studia i Materiały Lubelskie” 1967, t. 1, *Etnografia*, s. 63–103.

23 M. Pękalski, *Biłgorajskie budownictwo drewniane*, „Polska Sztuka Ludowa” 1959, R. 3, nr 3, s. 149–160.

24 Tenże, *Dom w Urzędowie*, „Ochrona Zabytków” 1954, R. 7, nr 1, s. 47–53.

25 E. Sadowska, *Wybrane przykłady budynków drewnianych z południowo-wschodniego terenu województwa lubelskiego*, „Czasopismo Techniczne” 1975, t. 79/80, z. 1, s. 48–61.

26 R. Reinfuss, *Wiejskie budownictwo podcieniowe na Lubelszczyźnie*, „Z Zagadnień Kultury Ludowej” 1978, t. 1, s. 52–77.

27 A. Gauda, *Ziemianki mieszkalne w woj. lubelskim*, „Studia i Materiały Lubelskie” 1976, t. 7, s. 127–151; tenże, *Piwnice ziemiankowe w woj. lubelskim*, „Studia i Materiały Lubelskie” 1971, t. 5, s. 373–427.

28 K. Marczak, *Tradycje chałup kurnych i najprymitywniejszych urządzeń ogniowych na terenie woj. lubelskiego*, „Studia i Materiały Lubelskie” 1967, t. 2, *Etnografia*, s. 169–179.

29 E. Kępa, *Okólniki urzędowskie*, „Z Zagadnień Kultury Ludowej” 1978, t. 1, s. 162.

30 Z. Staszczak, *Budownictwo chłopskie w województwie lubelskim (w XIX i XX wieku)*, „Prace i Materiały Etnograficzne” 1963, t. 24.

31 R. Królikowski, *Chałupy z XVIII wieku w ekspozycji Muzeum Wsi Lubelskiej*, Lublin 1982.

32 J. Górak, *Regionalne formy architektury drewnianej Lubelszczyzny na tle zagadnień osadniczych*, Zamość 1994, s. 41; tenże, *Tradycyjna architektura ludowa (zarys problematyki)*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe Lubelszczyzny. Kultura ludowa*, pod red. A. Gaudy, Lublin 2001.

a z cerkwi unickich radzyńskie oraz grupę cerkwi trzykopolowych i jednokopolowych, występujących na obrzeżach południowo-wschodniej Lubelszczyzny w powiecie hrubieszowskim i tomaszowskim. Opisywał także budynki charakterystyczne dla tych miejscowości³³, typy studni³⁴, zinwentaryzował i opublikował materiały o budynkach przemysłowych³⁵, sakralnych³⁶, gospodarczych³⁷ oraz użyteczności publicznej na wsi³⁸. Publikował materiały o dworach drewnianych³⁹. Prowadził bardzo dokładną dokumentację fotograficzną (została przekazana MWL), sporządzał także rysunki i mapy. Przygotował pełną bibliografię architektury drewnianej naszego regionu⁴⁰. W okresie pracy w Zamościu wydał kilka publikacji związanych z tym subregionem.

O budownictwie wiejskim⁴¹ i o drewnianych dworach pisała także Janina Petera⁴², a uzupełnienie do przygotowanego przez nią zestawienia przedstawił Ryszard Brykowski⁴³. Intensywne badania nad budownictwem były prowadzone także w czasie pozyskiwania budynków do MWL. Powstały wówczas pełne inwentaryzacje wybranych obiektów. W ostatnich kilku latach na terenie powiatów radzyńskiego⁴⁴, łukowskiego, włodawskiego i janowskiego uproszczoną inwentaryzację architektoniczną wykonali studenci kulturoznawstwa i etnologii UMCS pod kierunkiem Marioli Tymochowicz. Jest to temat aktualny, obecnie ewidencjonowane są budynki, które powstały w pierwszej połowie XX wieku, niewchodzące w zakres wcześniejszych badań. Kiedy powstawały, dużo było jeszcze chałup XIX-, a nawet XVIII-wiecznych. Tego typu badania, z ukazaniem zmian, jakie zachodziły w stosowanych konstrukcjach i rozplanowaniu wnętrza, są teraz sprawą priorytetową, bo z każdym rokiem obiektów ubywa, przez co wieś lubelska zupełnie zmienia swój charakter.

- 33 Tenże, *Budownictwo drewniane miasteczka Wojsławice*, „Studia i Materiały Lubelskie” 1967, t. 2, *Etnografia*, s. 103–169; tenże, *Chałupa podcieniowa z Urzędowa*, „Poznaj swój Kraj” 1968, R. 12, nr 6, s. 10; tenże, *Holenderskie domy nad Bugiem*, „Polska Sztuka Ludowa” 1971, R. 25, z. 1, s. 29–38.
- 34 Tenże, *Studnie wiejskie na Lubelszczyźnie*, „Studia i Materiały Lubelskie” 1988, T. 13.
- 35 Tenże, *Młyny wodne na Lubelszczyźnie*, „Studia i Materiały Lubelskie” 1997, t. 14; tenże, *Wiejski przemysł młynarski*, [w:] *Ginące zawody między Wisłą a Bugiem*, pod red. A. Gaudy, Lublin 1995; tenże, *Prasy do wyciskania oleju*, „Z Badań nad Kulturą Ludową” 1981, t. 2.
- 36 Tenże, *Dawne cerkwie drewniane w województwie zamojskim*, Zamość 1992; tenże, *Typy i formy drewnianej architektury sakralnej Lubelszczyzny*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1987, t. XXXII, z. 3–4, s. 237–250.
- 37 Tenże, *Stodoły*, „Twórczość Ludowa” 1998, nr 4.
- 38 Tenże, „Kozy”, czyli *wiejskie areszty gminne*, „Twórczość Ludowa” 2000, R. 15, nr 2, s. 16–19.
- 39 Tenże, *Nieznanne dworki Lubelszczyzny*, „Studia i Materiały Lubelskie” 1986, T. 11; tenże, *Przyczynki do architektury dworów na Lubelszczyźnie*, [w:] *Ziemiaństwo na Lubelszczyźnie*, Kozłówka 2003.
- 40 Tenże, *Materiały do budownictwa drewnianego na Lubelszczyźnie (ze źródeł XVIII i XIX w.)*, „Polska Sztuka Ludowa” 1962, R. 16, z. 1, s. 51–54; tenże, *Budownictwo drewniane Lubelszczyzny. Stan badań, bibliografia, inwentaryzacje*, Lublin 1977.
- 41 J. Petera, *Budownictwo ludowe na Ziemi Lubelskiej*, „Kalendarz Lubelski” 1972, s. 79–88.
- 42 Taż, *Wiejskie dworki drewniane na Lubelszczyźnie*, „Z Zagadnień Kultury Ludowej” 1978, t. 1, s. 78–159; taż, *O wiejskich drewnianych dworach na Lubelszczyźnie – polemika*, „Z Zagadnień Kultury Ludowej” 1981, t. 4, s. 111–123.
- 43 R. Brykowski, *O drewnianych dworach na obszarze dawnego województwa lubelskiego – polemika*, „Z Zagadnień Kultury Ludowej” 1981, t. 4, s. 77–110.
- 44 M. Tymochowicz, *Tradycyjna architektura drewniana na obszarze gminy Borki*, „Tam na Podlasiu”, t. 2: *Tradycje podlaskiej obrzędowości*, pod red. J. Adamowskiego, M. Wójcickiej, Lublin–Wola Osowińska 2009.

Wyposażenie wnętrz wiejskich chałup również zostało opracowane dobrze. Na ten temat pisała Zofia Staszczak we wspomnianej publikacji o budownictwie chłopskim województwa lubelskiego. Zagadnieniem tym zajmowała się również Janina Petera⁴⁵, Krystyna Marczak⁴⁶ scharakteryzowała tradycyjne oświetlenie wnętrz oraz ozdoby umieszczane w izbie⁴⁷, a o świątecznym wystroju w północnej części tego regionu pisała Mariola Tymochowicz⁴⁸. Sprzęty i meble ludowe, które zgromadzono w zbiorach Muzeum Lubelskiego, opisali Alfred Gauda⁴⁹ i Celestyn Wrębiak⁵⁰. O meblach wykonywanych przez Józefa Gibułę pisała Ewa Fryś-Pietraszkowa⁵¹. Lubelskie skrzynie i meble szerzej omówił Roman Reinfuss w publikacjach⁵² opisujących te zjawiska w całym kraju. Bogatą dokumentację na ten temat wykonali także pracownicy Muzeum Wsi Lubelskiej, by na ich podstawie przygotować wnętrza poszczególnych chałup dla ekspozycji w skansenie. Wartościowe eksponaty odnajdziemy również w innych muzeach regionu.

Kapliczki i krzyże to kolejne zagadnienie, którego dokumentacją zajęto się jeszcze w okresie międzywojennym. W 1938 roku ukazał się artykuł Michała Pękalskiego⁵³ o obiektach z Urzędowa. Kolejny, który przygotował Stanisław Skibiński⁵⁴, dotyczył powiatu chełmskiego. Szeroko zakrojone badania na terenie całego województwa prowadziła Janina Petera. Na podstawie zebranej dokumentacji ustaliła, jakie formy i typy kapliczek powstawały na Lubelszczyźnie. Podzieliła je na dwie główne grupy: drewniane (spośród nich wyodrębniła 7 typów⁵⁵) oraz murowane (12 typów⁵⁶). Dokumentując od 2001 roku kapliczki, pozwoliłam sobie uzupełnić typologię kapliczek murowanych o dwie kategorie: blendy i grotty⁵⁷, powstałe w drugiej połowie XX wieku. Janina Petera wyodrębniła także 4 regionalne odmiany krzyży przydrożnych, występujące w okolicach Łukowa, Białej Podlaskiej, oraz krzyże nazwane przez nią lubelsko-łę-

45 J. Petera, *Wnętrze chałupy wiejskiej*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe Lubelszczyzny...*

46 K. Marczak, *Oświetlenie wnętrza chałupy wiejskiej na Lubelszczyźnie od połowy XIX wieku*, „Studia i Materiały Lubelskie” 1973, t. 5, s. 469–476; też, *Jak oświetlano chaty wiejskie*, „Kalendarz Lubelski” 1972, s. 88–90.

47 K. Marczak, *Pająki – tradycyjne ozdoby powały chaty wiejskiej*, „Kalendarz Lubelski” 1970, R. 13.

48 M. Tymochowicz, *Wystroj podlaskiej izby świątecznej*, „Tam na Podlasiu”, t. 2, s. 151–156; też, *Elementy religijne w wystroju wnętrza mieszkalnego*, „Tam na Podlasiu”, t. 3: *Wierzenia i religijność*, pod red. J. Adamowskiego, M. Wójcickiej, Wola Osowińska 2011, s. 59–64.

49 A. Gauda, *Sprzęty ludowe Lubelszczyzny*, Lublin 1972.

50 C. Wrębiak, *Meble ludowe w zbiorach Muzeum Okręgowego w Lublinie*, „Studia i Materiały Lubelskie” 1972, t. 6, s. 263–295.

51 E. Fryś-Pietraszkowa, *Meble Józefa Gibuły*, „Polska Sztuka Ludowa” 1961, R. XIII, nr 2, s. 97–100.

52 R. Reinfuss, *Ludowe skrzynie malowane*, Warszawa 1954; tenże, *Meblarstwo ludowe w Polsce*, Warszawa 1977.

53 M. Pękalski, *Kapliczki i krzyże przydrożne w Urzędowie*, „Z Bliska i z Daleka” 1938, nr 9.

54 S. Skibiński, *Kapliczki i świątki powiatu chełmskiego w świetle badań archiwalnych*, „Polska Sztuka Ludowa” 1967, R. 21, z. 4, s. 223–241.

55 J. Petera, *Kapliczki drewniane na Lubelszczyźnie*, „Z Zagadnień Kultury Ludowej” 1981, t. 2–3, s. 63–106.

56 J. Petera-Górak, *Kapliczki i krzyże przydrożne*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe Lubelszczyzny...*, s. 21–28.

57 M. Tymochowicz, *Współczesne formy kapliczek i krzyży przydrożnych (na przykładzie województwa lubelskiego)*, [w:] *Krzyże i kapliczki przydrożne jako znaki społecznej, kulturowej i religijnej pamięci*, pod red. J. Adamowskiego, M. Wójcickiej, Lublin 2011.

czyńskimi i biłgorajsko-janowskimi⁵⁸. Zachowane krzyże z insygniami Męki Pańskiej opisała Agnieszka Ławicka⁵⁹, a o rzeźbach umieszczanych w kapliczkach pisali Henryk Zwolakiewicz⁶⁰, Janina Petera, Danuta Powiłańska-Mazur⁶¹ i Mariola Tymochowicz⁶².

W ostatnich latach badania nad małą architekturą sakralną są kontynuowane, a ich efektem są artykuły⁶³ i wydawnictwa albumowe⁶⁴ dokumentujące stare i nowe kapliczki oraz krzyże. Niestety niektórzy autorzy tych opracowań ograniczyli się do przedstawienia fotografii i podpisania miejsca pochodzenia obiektów, nie dokumentując ich historii. Pozyskiwanie takich informacji na temat najstarszych obiektów jest obecnie bardzo trudne, gdyż mieszkańcy nie pamiętają, dlaczego i kto postawił je w danym miejscu. Bogatą ikonografię tego typu obiektów posiada Muzeum Lubelskie Dział Etnografii oraz Archiwum Zakładu Kultury Polskiej UMCS.

Dobrze opracowane jest również tradycyjne rzemiosło ludowe, między innymi dzięki wspomnianym badaniom, prowadzonym przez R. Reinfussa, i późniejszym, w ramach projektu „Ginące zawody”. Opublikowano wiele artykułów na temat garncarstwa ludowego, zarówno o ośrodkach⁶⁵, garncarzach⁶⁶, jak i dotyczące całego wo-

58 J. Petera-Górak, *Kapliczki i krzyże przydrożne*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe Lubelszczyzny...*

59 A. Ławicka *Krzyże drewniane z insygniami Męki Pańskiej na Lubelszczyźnie*, „*Twórczość Ludowa*” 2000, R. 15, nr 4, s. 7–10.

60 H. Zwolakiewicz, *Figury przydrożne w okolicach Łęcznej*, „*Ziemia*” 1928, R. XIII, s. 337–339.

61 D. Powiłańska-Mazur, *Ludowa rzeźba drewniana z kapliczek przydrożnych w regionie lubelskim*, [w:] *Święci przydrożni. Patroni przyuliczni*, pod red. B. Wierzbickiej, Warszawa 2000, s. 267–281; też, *Patron powodzi, tonących, spowiedników i mostów: o rzeźbach św. Jana Nepomucena w regionie lubelskim*, „*Twórczość Ludowa*” 2004, R. 19, nr 4, s. 16–18; też, *Kapliczki św. Mikołaja na Lubelszczyźnie*, „*Twórczość Ludowa*” 2005, R. 20, nr 1/4, s. 65–67.

62 M. Tymochowicz, *Patroni kapliczek przydrożnych z obszaru Lubelszczyzny*, „*Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego*” 2013, nr 21: *Obiekty religijne w krajobrazie*, s. 141–150.

63 W. Bednarz, *Historia przydrożnej kapliczki w Motyczu*, „*Twórczość Ludowa*” 2000, R. 15, nr 3, s. 50–51; M. Zasada, *Kapliczki i krzyże przydrożne*, „*Głos Garbowa*” 2002, nr 11, s. 10–11; T. Zieniewicz, *W krajobrazie Krzywówki*, „*Nadbużańskie Sławatycze*” 2004, R. 5, s. 64–70; J. Pawlak-Paluszek, *Kapliczki i krzyże w gminie Jastków jako „świadkowie zdarzeń”*; J. Jodłowska, *Pograniczna kapliczka pw. Zaśnięcia Najświętszej Maryi Panny w Korczminie – czyli o granicy, która łączy*; A. Kościuk, *Krzyże i kapliczki Łukowa i okolic jako świadkowie lokalnych wydarzeń*; J. Zętar, *Świat świątków i wspomnień – kapliczki świadkami dziejów ziemi chełmskiej*, [w:] *Krzyże i kapliczki przydrożne jako znaki społecznej, kulturowej i religijnej pamięci*, pod red. J. Adamowskiego, M. Wójcickiej, Lublin 2011.

64 J. Łukaszewicz, *Drogowskazy wiary: kapliczki i krzyże ziemi janowskiej*, Sandomierz 2002; M. Kościński, *Przydrożne pomniki wiary: Krasnobród i okolice*, Lublin 2001; J. Hac, *Piękno krzyży i kapliczek przydrożnych Nałęczowa i okolic*, Dąbrowa Górnicza 2009; P. Kondraciuk, A. Urbański, *Kapliczki, figury i krzyże przydrożne w pejzażu pogranicza*, „*Akapit*”, Lublin–Zamość 2008.

65 Z. Cieśla-Reinfussowa, *Siwaki w Białej Podlaskiej*, „*Polska Sztuka Ludowa*” 1954, R. 8, z. 5, s. 273–295; H. Dobrowolski, *Garncarstwo w Firleju w pow. lubartowski*, „*Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności*” 1948, t. 49, s. 105–109; M. Trzewik, *Z historii garncarstwa w Pawłowie*, „*Biuletyn Informacyjny STL*” 1986, nr 31, s. 13–16; A. Gauda, *Garncarskie toczenie w Urzędowie*, „*Twórczość Ludowa*” 2000, R. 15, nr 1, s. 54; *Ośrodek garncarski w Baranowie*, oprac. H. Solecka, J. Chabora, Puławy 2000; H. Solecka, *Ośrodek garncarski w Baranowie*, „*Puławski Przegląd Powiatowy*” 2006, nr 2, s. 25–26; Z. Latos, *Garncarstwo i inne rodzaje rzemiosł oraz handel w Urzędowie od XVI do XX wieku*, Kraśnik 2010.

66 J. Opatowicz, *Jakub Czeczulewski 1907–1963*, „*Polska Sztuka Ludowa*” 1965, R. 19, z. 2, s. 127 i in.

jewództwa⁶⁷. Równie dużo materiałów zbierano na temat tkactwa⁶⁸, plecionkarstwa⁶⁹ i kowalstwa⁷⁰. Pozostałe rzemiosła zostały przedstawione w publikacjach: *Ginące zawody między Wisłą a Bugiem* oraz *Współczesna twórczość ludowa między Wisłą i Bugiem*. O kamieniarstwie pisał Krzysztof Wolski⁷¹, a o rzemiosłach związanych z obróbką drewna Władysław Jeż-Jarecki⁷² i Celestyn Wrębiak⁷³. Powstały osobne publikacje dotyczące sitarstwa biłgorajskiego⁷⁴, smolarni⁷⁵, olejarni⁷⁶, młynów i wiatraków⁷⁷. Po badaniach prowadzonych w ramach dokumentowania ginących zawodów w Muzeum Wsi Lubelskiej od 1994 roku we wrześniu organizowane są spotkania, podczas których przez twórców z całego województwa prezentowane są tradycyjne rzemiosła. Utworzone zostały także szlaki turystyczne ginących zawodów.

- 67 T. Dalimat, *Garncarstwo ludowe w województwie lubelskim*, „Prace i Materiały Etnograficzne” 1961, t. 18, cz. 1, s. 21–109; E. Fryś, *Garncarstwo ludowe Lubelszczyzny*, „Polska Sztuka Ludowa” 1957, t. 11, nr 1, s. 37–41; T. Karwicka, J. Optołowicz, *Garncarstwo południowo-wschodniej Lubelszczyzny*, Lublin 1957; E. Kępa, *Garncarstwo ludowe Lubelszczyzny*, „Twórczość Ludowa” 1995, R. 10, nr 1, s. 18–23.
- 68 M. Matusek, *Ludowe tkactwo Lubelszczyzny*, Lublin 1963; A. Gauda, *Tkaniny ludowe Lubelszczyzny*, Lublin 1972; A. Gauda, *Seweryna Świder*, „Biuletyn Informacyjny Stowarzyszenia Twórców Ludowych” 1972, nr 3, s. 16; T. Karwicka, *Zdobnictwo tkackie ubiorów i ręczników w północno-wschodniej Lubelszczyźnie*, „Studia i Materiały Lubelskie” 1967, t. 2: *Etnografia*, s. 7–62; M. Małgorzata, *Ludowe „dywany” przetykane na Lubelszczyźnie*, „Polska Sztuka Ludowa” 1961, R. 15, nr 3, s. 145–152; M. Matusek, *Techniki tkania dywanów przetykanych we wsi Ogniwo (pow. Łuków)*, „Polska Sztuka Ludowa” 1963, R. 17, nr 1, s. 43–53; J. Ignaciuk, *Tkactwo ludowe na Podlasiu*, „Podlaski Kwartalnik Kulturalny” 2008, nr 1, s. 81–85.
- 69 K. Basista, J. Petera, *Ludowe plecionkarstwo Lubelszczyzny*, katalog wystawy, Lublin 1966; A. Gauda, *Kolekcja plecionkarstwa w zbiorach Muzeum Okręgowego w Lublinie*, „Studia i Materiały Lubelskie” 1972, t. 6, s. 291–337; tenże, *Ludowe plecionkarstwo*, „Twórczość Ludowa” 1988, nr 1, s. 37; tenże, *Rogożynowe kosze*, „Twórczość Ludowa” 1995, nr 4, s. 18–19.
- 70 J. Optołowicz, *Ludowe kowalstwo artystyczne pow. Krasnostaw*, Lublin 1968; tenże, *Ludowe kowalstwo artystyczne*, Lublin 1970; I. Kamiński, *Stygające kowadło*, „Kamena” 1970, nr 22; A. Gauda, *Ludowe krzyże żelazne na Lubelszczyźnie*, „Twórczość Ludowa” 1990, nr 2, s. 31.
- 71 K. Wolski, *Z badań nad kamieniarstwem ludowym na Roztoczu*, „Roczniki Muzeum Etnograficznego w Krakowie” 1966, t. 1, s. 113–127.
- 72 W. Jeż-Jarecki, *Drewno w kulturze mieszkańców dorzecza Tanwi*, „Zeszyty Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie” 1963/1964, t. 4/5, s. 84–97; tenże, *Prymitywne sposoby i techniki obróbki drewna sosnowego w polskiej kulturze ludowej*, „Zeszyty Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie” 1969/1970, t. 10/11, cz. 1, s. 31–70.
- 73 C. Wrębiak, *Narzędzia i wyroby bednarskie zbiorach Muzeum Okręgowego w Lublinie*, „Studia i Materiały Lubelskie” 1976, t. 7, s. 155–184; tenże, *Wyrób kół w Puchaczowie pow. Lublin*, „Studia i Materiały Lubelskie” 1971, t. 5, s. 422–468; tenże, *Wyroby dębane i toczone oraz narzędzia do ich wyrobu w zbiorach Działu Etnografii Muzeum Okręgowego w Lublinie*, „Studia i Materiały Lubelskie” 1982, t. 9, s. 137–166.
- 74 M. Pękalski, *O sitarstwie i sitarzach biłgorajskich*, „Prace i Materiały Etnograficzne” 1961, t. 28, cz. 1; J. Jastrzębski, *Sitarstwo biłgorajskie*, „Prace i Materiały Etnograficzne” 1961, t. 28, cz. 1.
- 75 C. Wrębiak, *Smolarnie w południowej Lubelszczyźnie*, „Studia i Materiały Lubelskie” 1972, t. 6, s. 339–372.
- 76 J. Górak, *Prasy do wyciskania oleju*, „Z Zagadnień Kultury Ludowej” 1981, t. 2–3, s. 9–49.
- 77 Tenże, *Młyny wodne na Lubelszczyźnie*, „Studia i Materiały Lubelskie” 1997, t. 14; tenże, *Wiejski przemysł młynarski*, [w:] *Ginące zawody między Wisłą i Bugiem*, Lublin 1995; M. Tymochowicz, *Młyny i wiatraki na południowym Podlasiu*, „Tam na Podlasiu”, t. 4: *Pożywienie – czyli o czymś dla ciała i ducha*, pod red. J. Adamowskiego, M. Wójcickiej, Wola Osowińska 2013.

Na temat narzędzi, sprzętów rolniczych i prac gospodarczych, poza wymienioną pracą magisterską, nie powstało żadne opracowanie szczegółowe. Dzięki badaniom Zygmunta Ciesielskiego⁷⁸, Alfreda Gaudy⁷⁹ i Krystyny Marczał⁸⁰ dobrze opisane jest tradycyjne rybołówstwo na Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim. O narzędziach łowieckich pisał tylko Alfred Gauda⁸¹. Powstały cztery publikacje o transporcie wodnym wykorzystywanym do przeprowadzania ludzi i zwierząt oraz w rybołówstwie⁸².

Zagadnienia dotyczące tradycyjnego pożywienia, zajęć, narzędzi i sprzętów związanych z jego przygotowaniem także nie są wystarczająco opracowane. W latach międzywojennych o zbożu i chlebie pisali Aleksander Oleszczuk⁸³ i Błażej Szewc⁸⁴. W ostatnim okresie temat ten omawiały Danuta Powiłańska-Mazur⁸⁵, Halina Solecka⁸⁶ i Mariola Tymochowicz⁸⁷. Wydano także kilka publikacji o zasięgu lokalnym (gminnym czy powiatowym), w których zebrane są jedynie przepisy na potrawy tradycyjne⁸⁸. Zagadnienie to wymaga dodatkowych badań.

Znacznie lepiej opracowane są materiały dotyczące ubiorów mieszkańców wsi. Jak dowiadujemy się z opracowania Oskara Kolberga czy artykułu Leona Kunickiego, pierwsze badania dotyczące strojów ludowych prowadzone były w drugiej połowie XIX wieku⁸⁹. Na początku minionego stulecia o strojach z guberni lubelskiej pisali Błażej Szewc⁹⁰ i Hieronim Łopaciński⁹¹. Badania nad strojami w subregionie biłgorajskim prowadził Kazimierz Moszyński i wzmiankował o nich w książce *Kultura ludowa*

- 78 Z. Ciesielski, *Rybołówstwo na Pojezierzu Włodawsko-Łęczyńskim*, „Prace i Materiały Etnograficzne” 1961, t. 18, cz. 1, s. 9–28.
- 79 A. Gauda, *Rybołówstwo ludowe na Lubelszczyźnie*, „Kalendarz Lubelski” 1976, s. 108–114; tenże, *Tradycyjne rybołówstwo na Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim*, Lublin 1992.
- 80 K. Marczał, *Kleszcze – nieznanie narzędzie rybackie*, „Studia i Materiały Lubelskie” 1962, t. 1: *Etnografia*, s. 157–159.
- 81 A. Gauda, *Narzędzia łowieckie w zbiorach Muzeum Okręgowego w Lublinie*, „Studia i Materiały Lubelskie” 1985, t. 10, s. 181–215.
- 82 J. Litwin, *Współczesne szuknictwo ludowe nad Bugiem*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1983, nr 2/83; A. Gauda, *Dłubanki*, „Wędkarz Polski” 1994, nr 7; tenże, *Szuknictwo ludowe*, [w:] *Ginące zawody między Wisłą i Bugiem*, Lublin 1995; M. Tymochowicz, *Wisłane łodzie z okolic Sandomierza*, „Twórczość Ludowa” 2002, nr 3, s. 34–36.
- 83 A. Oleszczuk, *Zboże i chleb w obrzędach i zwyczajach na Podlasiu*, „Głos Powiatu Radzyńskiego” 1937/1938, nr 6, 9, 10, nr 11–20.
- 84 B. Szewc, *Nieco o pożywieniu ludu wiejskiego*, „Wisła” 1902, t. XVI, s. 357.
- 85 D. Powiłańska-Mazur, *Tradycyjne pożywienie ludowe w regionie lubelskim*, [w:] *Kultura w kręgu wartości*, pod red. L. Dyczewskiego, Lublin 2001, s. 250–252.
- 86 *Smaki Ziemi Puławskiej – turystyczne, przyrodnicze, kulinarne*, red. D. Szlendak, H. Soleckiej, A. Wenerskiego, K. Adamowskiej, Puławy 2009.
- 87 M. Tymochowicz, *Rola pożywienia w życiu codziennym mieszkańców wsi lubelskich*, [w:] *Muzea skansenowskie we współczesnej edukacji historycznej*, pod red. M. Ausza i in., Lublin 2011; *Pożywienie codzienne mieszkańców południowego Podlasia*, „Tam na Podlasiu”, t. 4.
- 88 *Smaki ziemi puławskiej turystyczne, przyrodnicze i kulinarne*, oprac. etnograficzne H. Solecka, Puławy 2009.
- 89 L. Kunicki, *Ubiory włościan z okolic Podlasia Nad-Bużnego*, „Tygodnik Ilustrowany” 1862, R. 4, t. 6, nr 150, s. 56.
- 90 B. Szewc, *Kilka wiadomości o odzieży ludowej w gub. lubelskiej*, „Wisła” 1902, t. XVI, s. 350–355.
- 91 H. Łopaciński, *Kilka wiadomości o odzieży ludowej w guberni lubelskiej z materiałów nadesłanych na wystawę rolniczo-przemysłową w Lublinie w r. 1901*, „Wisła” 1912, t. 16, s. 346–356.

*Słowian*⁹². O poszczególnych elementach odzieży pisał także Stanisław Dąbrowski⁹³. Po II wojnie światowej mieszkańcy wsi przestali nosić tradycyjne stroje świąteczne, ale nadal je przechowywali. Część z nich jeszcze w latach 50., 60. została pozyskana do muzeów. Największą kolekcję zgromadziło Muzeum Lubelskie. Inne muzea także mają ciekawe zbiory, związane ze swoim subregionem. Opisy różnych typów strojów z terenu Lubelszczyzny wykonane były przez Janusza Świeżego⁹⁴, później Janinę Peterę⁹⁵, a w ostatnich latach Mariolę Tymochowicz⁹⁶. Dzięki ustaleniom obu autorów przygotowana została mapa zasięgów występowania wszystkich typów strojów ludowych Lubelszczyzny (zamieszczona w artykule Marioli Tymochowicz). Niektóre z lubelskich strojów ludowych opisane zostały też w publikacjach o zasięgu ogólnopolskim, przygotowanych między innymi przez: Teresę Karwicką, Barbarę Bazieli i Elżbietę Piskorz-Branekową⁹⁷.

O zdobnictwie strojów lubelskich pisały Elżbieta Kępa⁹⁸, Halina Solecka⁹⁹ i Agnieszka Ławicka¹⁰⁰, a o nakryciach głów kobiecych Janusz Świeży¹⁰¹. Opracowane są także poszczególne stroje z różnych części województwa¹⁰², w tym cztery w ramach „Atlasu Polskich Strojów Ludowych”: krzczonowski¹⁰³, podlaski¹⁰⁴, biłgorajsko-tarnogrodzki¹⁰⁵, w zeszłym roku zamojski¹⁰⁶. Poszczególne typy strojów doczekały się także

92 K. Moszyński, dz. cyt., s. 432, 441.

93 S. Dąbrowski, *Czapka i kapelusz w Lubelskiem*, Lwów, 1930; tenże, *Pasy lubelskie*, Lublin 1929.

94 J. Świeży, *Stroje ludowe Lubelszczyzny*, Warszawa 1954; tenże, *Ubiory i tkaniny ludowe*, Lublin 1960.

95 J. Petera, *Stroje ludowe Lubelszczyzny*, „Kalendarz Lubelski” 1973, s. 170–180.

96 M. Tymochowicz, *Typologiczne zróżnicowanie strojów ludowych z obszaru województwa lubelskiego*, [w:] *Stroje ludowe jako fenomen kulturowy*, red. nauk. A. W. Brzezińska, M. Tymochowicz, Wrocław 2013.

97 T. Karwicka, *Ubiory ludowe w Polsce*, Wrocław 1995; B. Bazieli, S. Gadomski, *Strój ludowy w Polsce*, Warszawa 1995; E. Piskorz-Branekowa, *Polskie stroje ludowe*, t. 1, 2, 3, Warszawa 2005, 2007.

98 E. Kępa, *Zdobnictwo strojów ludowych na Lubelszczyźnie*, Lublin 1984.

99 H. Solecka, *Elementy dekoracyjne w strojach ludowych na Lubelszczyźnie*, „Głos Garbowa” 2004, nr 7/8, s. 10–11.

100 A. Ławicka, *Piękno zakłete w drobiazgu: elementy dekoracyjne w strojach ludowych Lubelszczyzny*, [w:] *Stroje ludowe jako fenomen kulturowy*, red. nauk. A. W. Brzezińska, M. Tymochowicz, Wrocław 2013.

101 J. Świeży, *Ludowe stroje głów kobiecych w województwie lubelskim*, „Prace i Materiały Etnograficzne” 1961, cz. 1, s. 392–416.

102 J. Makaruk, *Regionalny strój podlaski*, „Głos Społeczny” 1938, nr 14, s. 2–3, nr 15, nr 16, s. 2–3; J. Makaruk, *Stroje ludowe Międzyrzeczczyzny na tle strojów Południowego Podlasia*, „Rocznik Międzyrzeczki” 1977, t. 9, s. 24–43; C. Wrębiak, *Stroje*, [w:] *Kultura ludowa południowego Podlasia*, Biała Podlaska 1990; M. Kowalski, E. Osińska-Piskosz, *Strój regionalne od Sanu po Bug*, „Poznaj swój Kraj” 1986, nr 2, s. 18–19; M. Bem, *Wiejskie zespoły śpiewacze. Ich rola i znaczenie w kulturze współczesnej wsi województwa chełmskiego*, Włodawa 1998; A. Duda, *Ludowy strój podlaski*, „Gazeta Łosicka” 2004, nr 6, s. 24; M. Tymochowicz, *Problem pograniczności kulturowej na przykładzie strojów świątecznych z obszaru Roztocza lubelskiego*, [w:] *Roztocze. Historia i kultura*, t. 1: *Roztocze i jego mieszkańcy*, pod red. W. Łysiaka, Tomaszów Lubelski, Lubaczów 2012, s. 149–158.

103 J. Świeży, *Strój krzczonowski*, „Atlas Polskich Strojów Ludowych” (dalej: APSL), cz. V, z. 7, Poznań 1952.

104 Tenże, *Strój podlaski (nadbużański)*, APSL, cz. IV, z. 5, Wrocław 1958.

105 B. Kaznowska-Jarecka, *Strój biłgorajsko-tarnogrodzki*, APSL, cz. V, z. 8, Wrocław 1958, s. 8.

106 E. Piskorz-Branekowa, *Strój zamojski*, APSL, cz. V, t. 40, z. 17, Wrocław 2013.

osobnych publikacji: krzczonowski opracowali Janusz Świeży¹⁰⁷ oraz Mariola Tymochowicz¹⁰⁸, biłgorajski, żon sitarzy – Agnieszka Ławicka¹⁰⁹ i Mariola Tymochowicz¹¹⁰, zamojski oraz hrubieszowski i tomaszowski opisały Janina Petera¹¹¹ i Elżbieta Piskorz-Branekova¹¹², chełmski także scharakteryzowała Janina Petera¹¹³, stroje z powiśla lubelskiego – Elżbieta Kępa¹¹⁴ i Renata Bartnik¹¹⁵, lubartowski – Zdzisław Ligęza¹¹⁶, łukowski – Wacław Sułkowski¹¹⁷, a świąteczny ubiór mieszkańców Garbowa opracowała Mariola Tymochowicz¹¹⁸. Nad strojami kraśnicko-janowskim, krasnostawskim i ryckim są prowadzone badania, które nie doczekały się publikacji.

W ostatnich kilkudziesięciu latach powstały również artykuły ukazujące obraz kultury tradycyjnej na terenie województwa lubelskiego lub jego poszczególnych części. Jest to, oprócz wspomnianej już publikacji *Dziedzictwo kulturowe Lubelszczyzny*, artykuł Romana Reinfussa¹¹⁹, stanowiący formę podsumowania kilkuletnich badań, i Marioli Tymochowicz¹²⁰, ukazujący zróżnicowanie kulturowe. Dobrze opracowane

107 J. Świeży, *Ludowy ubiór i haft krzczonowski*, „Pamiętnik Lubelski” 1938, t. 3, s. 372–388.

108 M. Tymochowicz, *Tradycyjny strój krzczonowski i jego współczesne realizacje*, „Twórczość Ludowa” 2001, nr 4, s. 1–9.

109 A. Ławicka, M. Tymochowicz, *Strój sitarski z Biłgorajskiego*, „Spotkanie z Zabytkami” 2005, nr 2, s. 33–34; A. Ławicka, M. Tymochowicz, *Strój sitarki z okolic Tarnobrodu i Biłgoraja*, „Kwartalnik Tarnobrodzki” 2005, nr 22, s. 8–11.

110 M. Tymochowicz, *O przyczynach odrębności w dwóch typach świątecznych strojów biłgorajskich*, [w:] *Nad Tamwią i Ładą. Przyczynki do historii i kultury Ziemi Biłgorajskiej*, Biłgoraj 2006, s. 63–69.

111 J. Petera, *Co dawniej noszono, czyli XIX-wieczna moda zamojskich wieśniaków*, „Zamojski Kwartalnik Kulturalny” 1984, nr 2, s. 41–47; też, *Ludowy strój zamojski na przełomie XIX i XX w.*, „Studia i Materiały Lubelskie” 1987, t. 12, s. 61–108; też, *Stroje ludowe Zamojszczyzny*, [w:] *Przyczynki do etnografii Zamojszczyzny*, Zamość 1995, s. 41–45; E. Piskorz-Branekova, *Tradycyjny haft ludowy w stroju zamojskim*, Lublin–Zamość 2009.

112 J. Petera, *Ludowy strój hrubieszowski*, „Twórczość Ludowa” 1992, nr 1–2, s. 24–29; E. Piskorz-Branekova, *Tradycyjne stroje i hafty hrubieszowsko-tomaszowskie*, Zamość 2011; też, *Czy strój noszony w okolicach Hrubieszowa i Tomaszowa Lubelskiego możemy nazwać hrubieszowsko-tomaszowskim? Problem z terminologią*, [w:] *Stroje ludowe jako fenomen kulturowy*, red. nauk. A. W. Brzezińska, M. Tymochowicz, Wrocław 2013.

113 J. Petera, *Chełmskie stroje ludowe na przełomie XIX i XX w.*, „Rocznik Chełmski” 1996, t. 2, s. 431–439.

114 E. Kępa, *Ludowy strój kobiety z Powiśla Lubelskiego*, „Twórczość Ludowa” 1992, nr 1–2, s. 30–35; też, *Męski strój ludowy z Powiśla Lubelskiego*, cz. 1, „Twórczość Ludowa” 1997, nr 4, s. 10–14; też, *Męski strój ludowy z Powiśla Lubelskiego*, cz. 2, „Twórczość Ludowa” 1998, nr 1, s. 16–19.

115 R. Bartnik, *Ubiór ludowy okolic Powiśla Lubelskiego – oryginał i wyobrażenie w grafice i malarstwie polskim*, [w:] *Stroje ludowe jako fenomen kulturowy*, red. nauk. A. W. Brzezińska, M. Tymochowicz, Wrocław 2013.

116 Z. Ligęza, *O strojach ludowych regionu lubartowskiego*, „Lubartów i Ziemia Lubartowska” 1956, s. 18–21; 1958, s. 18–21; 1959, s. 46–47.

117 W. Sułkowski, *Strój łukowski*, „Polska Sztuka Ludowa” 1968, nr 4, s. 181–198.

118 M. Tymochowicz, *Strój świąteczny mieszkańców Garbowa z przełomu XIX i XX w.*, „Głos Garbowa” 2002, R. XII, nr 12.

119 R. Reinfuss, *Z badań nad kulturą Lubelszczyzny (zagadnienia ogólne)*, „Z Zagadnień Kultury Ludowej” 1978, t. 1, s. 37–51; tenże, *Sztuka ludowa na pograniczu Lubelszczyzny i Podlasia (z materiałów obozu naukowego PIS w Kozłowie, pow. Lubartów)*, „Studia i Materiały Lubelskie”, t. 1: *Etnografia*, 1962, s. 107–148.

120 M. Tymochowicz, *Kulturowa delimitacja obszaru Lubelszczyzny*, [w:] *Spotkania polsko-ukraińskie: język – kultura – literatura*, pod red. H. Pelcowej, Chełm 2006.

zostało Podlasie lubelskie, opisane w cytowanej książce *Kultura ludowa południowego Podlasia* czy w serii „Tam na Podlasiu”¹²¹, a także w artykule Jana Adamowskiego¹²². Autor ten przygotował także charakterystykę subregionów chełmskiego¹²³ i biłgorajskiego¹²⁴, a Jan Górak i Janina Petera¹²⁵ – dotyczącą Pobuża lubelskiego.

Przedstawiona krótka historia etnografii Lubelszczyzny oraz stan badań, tylko z zakresu kultury materialnej, ukazuje, jak wiele zostało do tej pory zrobione i ile cennych informacji oraz eksponatów pozyskano. Część zagadnień doczekała się dokładnych opracowań, między innymi architektura drewniana, wnętrza, kapliczki, krzyże, rzemiosła i profesje, a także stroje ludowe. Co do innych materiałów terenowych jest zebrany i przechowywany w lubelskich archiwach – czeka na opracowanie i opublikowanie. Obecnie, oprócz działań dokumentacyjnych, dokonuje się zestawień i prowadzi badania nad przemianami, jakie zaszły i nadal zachodzą nie tylko w sferze kultury materialnej, ale także duchowej i społecznej. Prace zapoczątkowane przez Oskara Kolberga i innych regionalistów, a później etnografów i etnologów są kontynuowane i ukazują dorobek kulturowy wielu pokoleń mieszkańców lubelskich wsi.

Material culture of Lublin region in the research by contemporary successors of Oskar Kolberg

SUMMARY

The first comprehensive study showing the culture of Lublin region was prepared by O. Kolberg. His publication was an invitation for further study by other enthusiasts, regionalists and folk culture researchers, who began to collect various items associated with the past of village inhabitants and to describe their lives. In the post-war years work on the collection of exhibits and interviews was continued by ethnographers, employees of Lublin museums and academics. The achievements of these people were presented in the first part of the article, while the second part contains the state of the research that applies only to the material culture of the region. The material divided between different sections allowed to reveal the valuable information that has been gathered in the past several years, and also studies undertaken that primarily discuss wooden architecture, small-scale sacred architecture, and crafts. Most of the folk costumes in our region have been described. Sections related to agriculture, gatherers, hunters and foodstuffs still await completion. Research must therefore be continued, but taking into account today's changes, to show what has changed and what is constant in this field.

121 J. Adamowski, *Tam na Podlasiu. Pieśni ludowe z gminy Borki i ich wykonawcy*, Lublin 1994; *Tam na Podlasiu*, t. 2, t. 3, t. 4, t. 5: *Codzienny i świąteczny ubiór ludności południowego Podlasia*, pod red. J. Adamowskiego, M. Wójcickiej, Wola Osowińska 2014.

122 J. Adamowski, *Południowe Podlasie jako subregion kulturowy*, „Tam na Podlasiu”, t. 3.

123 Tenże, *Problemy tożsamości kulturowej subregionu chełmskiego*, „W Kręgu Kultury” 2005, nr 3, s. 36–88.

124 Tenże, *Próba delimitacji biłgorajskiego subregionu kulturowego*, [w:] *Nad Tanwią i Ładą: przyczynki do historii i kultury Ziemi Biłgorajskiej*, Biłgoraj 2006.

125 J. Górak, J. Petera, *Zróżnicowanie kultury regionalnej Pobuża*, „Euroregion Bug” 1997, t. 9.